

Kalundborg skolevæsens historie indtil 1850

Af **Johs. C. Jessen.**

Enhver dansk købstad havde fra gammel tid en latinsk skole, hvor undervisningen foregik i det latinske sprog. For undervisning i dansk var der egentlig ingen faste regler, ejheller offentlig indrettede skolehuse. Det var kirkens sag at påtage sig ungdommens oplæring i de kristelige grundsandheder, men i købstæderne, hvor nogen lærdom derudover med forretningslivet in mente fandtes betimelig, påtog en og anden skolemester sig en sådan videregående oplæring på egen regning. Det kunne være en læsemester, der docerede i dansk boglæsning og i kristendom — børnelærdommen, som man sagde — eller en skrive- og regnemester, der sigtede højere, som titlen antyder. I det efterfølgende redegøres for, hvorledes skolevæsenet i Kalundborg praktiseredes indtil ca. 1850.

Det latinske skolevæsen

Omkring *Esbern Snares* femtårnede korskirke, Vor Frue Kirke, grupperede sig dens kirkelige ejendomshuse med tykke, solide grundmure af munkesten og med tegtag: 1) *det latinske skolehus*, bygget i flugt med den østre kirkegårdsmur og ind på kirkegården. Det var et lille primitivt indrettet hus, måske kun med en forstue, forbundet med en åben skorsten, og en skolestue, der ved træskillerum kunne afdeles til 2 å 3 lectier efter disciplenes opnåede standpunkter; 2) *rektorboligen* nord for kirken med 7 fag i to etager; 3) *kirkeladen*, hvor kirkens tiendekorn oplagdes fra

høstens tid, indtil det ved offentligt udbud realiseredes i kongelig mønt. Endvidere må nævnes *klokkerboligen* med 7 fag til gaden og fem fag ind i gården, gårdsplads og have, udkørsel til Søgade, opført i mere almindelig borgerlig byggestil ligesom 5) *kapellanboligen* for det residerende kapellani nær kirken. Således lå som byens centrum et helt gejstligt kvarter eller et latinerkvarter, om man så vil sige.

Den latinske skole ejede nogle jorder i bymarken og andetsteds og en kapital på ca. 788 rd. ¹⁾). Dens indkomster fremkom foruden det årlige udbytte af dette dels fra den såkaldte degnepension, dels fra kirkens højtidsoffer og fra accidentserne, der faldt ved kirkelige forretninger.

På en tid, da landsognene endnu ikke havde degnesæder : fast indrettede embedsboliger for sognedegnene, udsendtes fra latinskolerne nogle af dens ældste disciple til sognepastoraterne, der lå under deres virkeområde, for der at gøre den forordnede, traditionsmæssige degnetjeneste, som vedrørte gudstjenesterne, de almindelige kirkelige forretninger og bylæsningerne for ungdommen. Løbedegne kaldte man disse tjenstgørende disciple, der efter dagens forcerede, hæsblæsende gerning ude i sognene vendte tilbage til skolens kødgryder. Efterhånden som pastoraterne forsynedes med degnesæder, bortfaldt jo løbedegnetjenesten. Den gik på pension, kan man sige, idet man pålagde sædedegnene af deres årlige korntiende at afgive en vis procent som degnepension til latinskolerne.

Latinskolerne var undergivne de gejstlige myndigheder. Når bisperne visiterede, påhørte eller overhørte de disciplene for at konstatere deres lærdoms standpunkt i religion og øvrige fag. Rektorembederne var forbundne med købstædernes degnetjeneste og nød altså det lokale degnekorn, højtidsoffer og accidentser. Det var som regel ikke en rektor kært at stå som underordnet i kirketjenesten, men noget måtte han jo gøre for de rare penges skyld, hvorfor han under gudstjenesten præsiderede på sit forbeholdte sæde i kirken. En af hans hørere gjorde så tjenesten og tog sæde i

¹⁾ en *rigsdaler* (rd.) = 6 mark (mk.) à 16 skilling (sk.); en slettedaler er 4 mk. a 16 sk.

degnestolen; han holdt også bylæsninger m. m., var degnens substitut eller stedfortræder. Skoledisciplene sang for i kirken, og de låntes ud til de kirkelige forretninger, hvorved rektoren tjente sig mangen god skilling efter en nærmere fastsat takst. Ringstedrektoreren nød hver gang 5 mk. for en hel skole, for halv skole 2 mk. 8 sk., for 6 disciple 1 mk. 8 sk.

Skoledisciplene rekrutteredes mest fra byens og områdets fornuende hjem, men der gaves udvej for at skaffe adgang for fattige drenge, der havde anlæg for studeringer. Når disciplene optrådte som kordrenge, var de iførte sorte klædninger. Fattige drenge havde for skik hver lørdag at besøge byens huse for at indsamle nogle midler til deres behov, de sang latinske vers og raslede med deres bøsser, hvori borgerne lagde småmønter, og ved bortgangen takkede de på latin.

Enhver degn i kongeriget skulle på modersmålet holde bylæsning med ungdommen een gang ugentlig i hver af et pastorats byer. Oprindeligt var det nok meningen, at læsningen skulle omfatte både indenadslæsning og kristendomskundskab, altså børnelærdommen, men da der ikke fandtes indrettede skolestuer, blev boglæsningen besværlig at indøve, så den blev ikke til en indenads-, men en udenadslæsning, der let udartede sig til det pure plapseri med opremsning af bibelsprog, Luthers katekismus og dens forklarende lærebog. Som tiden gik, knirkede degnenes katekisationer stærkere og stærkere til ungdommens kedsomhed, og læsningen havnede ofte i kåde løjer.

På landet havde bylæsningen til huse i en bondes storstue, i købstaden brugtes kirkerummet, i Kalundborg brugte man også at læse i kirkeladen. Om søndagen måtte degnen efter prædikenen katekisere med ungdommen, der i lange rækker stillede sig op på kirkegulvet med ryggen mod kirkestolene. Også præsten katekiserede jævnligt her, ligesom han naturligvis katekiserede med konfirmanderne.

Når bispen kom på visitats for at føle præst og degn på tænderne, var disse katekisationer eller religiøse samtaler mellem lærerne og de unge mennesker det store sus. Menigheden i kirkestolene fulgte med levende, spændt opmærksomhed dette spil, ved hvil-

ket ikke sjældent dybe filosofiske og religiøse problemer søgtes belyst. Moderhjerter svulmede af rørelse og stolthed, og fædrene rankede sig, når deres børn med træffende svar udmærkede sig.

Kalundborg latinske skole havde kun få elever. De undervistes i latin, græsk og hebraisk, og de lærte at oversætte til dansk, andre fag var foruden skrivning og regning samt stilskrivning: teologi, historie, litteraturhistorie, matematik samt algebra. Disciplinen kunne være meget streng med brug blandt andet af ferlen, som var en træstok med en rund klump eller plade i den ene ende, slagene faldt i den flade hånd eller på ryggen.

Blandt Kalundborgs skoles rektorer finder man *Frants Trojel*, † 1718, *Niels Wegner*, † 1722, *Jacob Peter Jersin* til 1724, *Jens P. Rahr* til 1726 og *Christian Ulrich Abildgaard* i 14 år til nytåret 1740, da skolen ophørte. De fleste var teologer og forfremmedes ofte til præsteembeder. Hørerne kunne ende i et degnekald. Det gjorde student *Præbjørn Wandall* og cand. teol. *Christian Andreas Cock*, som efter skolens ophør fik kald i omegnen.

Klokkeren havde sit særlige undergivne embede. Foruden en fast løn og fribolig nød han en række sportler i sin klokker-, graver- og bedemandstjeneste. Ved forordningen af 7. november 1682 sattes følgende takster for Kalundborgs klokkertjeneste:

„Et fuldkomment Lig at grave til om Sommeren 4 Mk., men om Vinteren 1 Rigsdaler. For et mindre Lig 3 Mark, for et Barn under 5 Aar 2 Mark. For Klokkeringning 1 Rd. (alle Klokker), for de tre Klokker 3 Mk. og for de mindste Klokker 1 Mk. 8 Sk. Et Barn til Daaben for Indskrivning 1 Mk. 8 Sk., Kirkegangskone (en Moders højtidelige Indførelse i Kirken efter Barnefødsel) 1 Mk. 8 Sk., Brudeskammelen ante (∴foran) 1 Mk. 8 Sk., Brudeskammelen at pynte 1 Mk., Bænkehwyder 8 Sk., Alteret at klæde for Lig 4 Mk., for Aarets Ringning 5 Mk. 4 Sk.“

Men den ustuderede klokker *Laurits Hansen Smidt*, der i 1738 efterfulgte *Peter Morup*, som var forflyttet til Roskilde, klagede i 1738 over, at han ved begravelser, barnedåb og kirkegangskoners indførelse sjældent havde efter taksten, da menigheden mest bestod af fattige håndværksfolk, fiskere og matroser, så den indkomst gav ham højst 10 rd. Offeret på de tre store højtider blev rundt regnet kun 40 rd. Selve klokkerlønnen var 20 rd. 5 mk. 4 sk. årligt. Til sammen blev dette 70 rd. 5 mk. 4 sk., „hvoraf jeg

lønner Folkene, som ringer og graver og stiller Værket (3: kirke-uret), så og til Provstebrevens Befordring²⁾ med videre Udgifter.“

På grund af de ringe indkomster søgtes Kalundborg klokkerembede ikke af studerede folk. Det besattes oftest med en borger fra byen, som drev anden næring ved siden af, en var maltgører, en anden opkøber af korn o.s.v. Smidt boede i sit ejendomshus, men byens vise fædre ville ikke give ham leje af embedsboligen, som de brugte til husrum for de fattige. Efter Smidts død i 1740 ophørte klokkertjenesten at være et særligt embede, jfr. nedenstående oplysninger.

Det danske skolevæsen

Når degnene katekiserede i kirken og ved bylæsning, blandede adskillige lyse børnehoveder sig med den voksne ungdom for at være med i legen og give deres besyv med. Der synes også omkring 1690 at være givet børnene i Kalundborg en skoleundervisning i kirkeladen, men der var næppe indrettet skolestue dertil, så det måtte blive ved de sædvanlige katekisationer, måske forbundne med nogen oplæring i abc'en. I fattigloven af 1708 fandtes en bestemmelse, hvorved det krævedes, at fattige børn på sognets bekostning skulle opøves i børnelærdommen. Bystyret lod det blive ved den vante ordning, idet der nu var indrettet en legatskole i byen, hvor også nogle fattige børn kunne få plads. Der blev i slutningen af det syttende og begyndelsen af det attende århundrede hist og her i landet givet legatmidler til oprettelse af skoler for almuens børn. Efter at *Frederik den Fjerde* i 1721 havde givet sine 240 offentlige skoler på krongodserne, fulgte nogle rigmænd hans eksempel og stiftede skoler, men disse legatskoler var såre få, spredte i nogle dele af landet. Imidlertid blev de forløbere for oprettelse af offentlige skoler overalt i landet.

Næppe havde *Christian den Sjette* sat sig til rette på tronsædet, før han begyndte at forberede en dobbelt lovgivning, nemlig en forordning om tvungen konfirmation og en dertil naturlig knyttet

²⁾ *Provstebreve*: rundskrivelser til provstiets præster, ombragtes af degnene efter en nærmere aftalt runde.

forordning om indrettelse af et almindeligt dansk skolevæsen. Den tvungne konfirmation indførtes allerede i 1736. Men der var meget at forberede og lægge til rette, før skolerne kunne sættes i gang, og først tre år efter kunne kongen sætte sit navn under Danmarks første almindelige skolelov: Forordning af 23. januar 1739 om oprettelse af skoler på landet.

I. Korskolen

Ved *forordning af 6. juli 1739* befalede kongen, at en meget stor mængde af landets latinskoler, der stod mer eller mindre tomme, skulle nedlægges til gunst for stiftelsen af offentlige danske skoler i købstæderne. Som en følge deraf mistede Kalundborg ved reskript af 9. oktober samme år sin gamle latinske skole, hvis indkomster af degnepensioner og af nogle legatmidler henlagdes til Slagelse skole, mens dens lokale midler skulle gives til en dansk skole i byen. Det forenede rektor- og kordegneembede omdannedes da til et forenet kordegne- og dansk skoleholderembede. Rektor *C. U. Abildgaard* forflyttedes til Helsingør, hvis rektor han senere blev.

Byens borgere så sig nu berøvet en nem vej til at sætte deres studerende drenge i gang. Hørerens *Præbjørn Wandall* søgte en tid at afbøde savnet, idet han et par år på egen regning forberedte børn til optagelse på en latinske skole. Det var kun stakket frist. Men nu og da dukkede en ny informator op i byen. Først i halvtredserne nævnes cand. teol. *Hans Lycke*, der havde kondition i Kalundborg og informerede børn af adskillige fornemme huse, og det med en sådan flid, at forældrene var velfornøjede.

Forordningen lød på, at alle børn fra 6års alderen frit skulle oplæres i børnelærdommen. Mod et særligt vederlag i form af ugepenge (2—4 sk.) til skoleholderen kunne forældrene også kræve deres børn indøvede i skrivning og regning, men det var nu ikke af nogen særlig interesse for biskop *Peder Hersleb*, der havde formet lovens paragraffer. I den henseende blev loven praktisk talt et opkog af den foran nævnte fattiglov af 1708. Den danske skole stiftedes som en fattigskole, hvis formål var opnået, når eleven kunne antages til konfirmationen, og så indrettede man

sig derefter. Der lagdes skoler efter landets behov, indsattes inventar i skolestuerne, afgaves rum til skoleholderens ophold, fastsattes skolelønning, gaves disciplinære regler for skolens orden, der sattes regler for skolens styrelse og tilsyn, og skoleholderen fik sit kaldsbrev med retslig virkning. Alt iøvrigt taget i betragtning. Det bør være pietismen til ære, at den danske skole blev til, men til dens forklejning, at den vanrøgtedes.

Kalundborg købstads fattige skole eller Korskolens, som den kaldtes, indrettedes i den gamle rektorbolig. Latinskolen solgtes ved offentlig auktion for 40 rd., fri for borgerlige byrder, til kirkeværge *Casten Cruse*, men det godkendtes ikke af stiftsøvrigheden, idet sognepresten, provst *Peder Paludan* (1722 — † 1753) gerne ville give 60 rd. for den. Senest blev skolen til et fattighus.

Stiftsøvrigheden gav kaldsbrev på kordegne- og skoleholderembedet til student *Christian Jacobsen Aarestrup*, der i fem år havde været hører i latinskolens anden lectie. Aarestrup modtog embedet den 1. januar 1740, samme år afgik klokker Smidt ved døden. Blandt ansøgerne til klokkertjenesten fandtes *Casten Cruse* og Aarestrup. Magistraten ville have Cruse, men provsten, hvis eftermæle lyder, at han viste en ærlig, mandig embedsførelse, kunne ikke forlige sig med, at den verdslige stand så almindeligt søgte at tilsidesætte gejstligheden og undertrykke dens privilegier, og anbefalede derfor meget stærkt at forene klokkerembedet med kordegne- og skoleholderembedet. Magistraten havde hidtil valgt og kaldet klokkeren, men nu nægtede biskop Hersleb at godkende valget af Cruse og gav kaldsbrev til Aarestrup, som forpligtede sig til selv at lønne så skikkelig en graver, der både kunne grave gravene så og at forrette i kirken det, som læsningen i skolen kunne forhindre. Indvånerne ville ved denne ordning lattes, da de fik kun een person at ofre til, mente Aarestrup, og „Gud ved, at det lidet, jeg nu har, måske kan blive ringere, end man venter, når der ofres til tvende“. Således gik det til, at Aarestrup — og senere hans efterfølgere — blev både kordegn, skoleholder, klokker og graver, men det var en streg i hans regning, at man fratog ham kirkens klokkerløn. Der manglede endnu at skaffe ham en embedsbolig, men da Aarestrup

gav bud på den ledige klokkerbolig, godkendte myndighederne, at han fik skøde på huset for 36 rd., fri for at svare byens byrder, så længe han det ejer og selv bebor. Den 20. december 1740 udstedte borgmester *Berendt Stub* skødet.

Biskop Peder Hersleb var en meget myndig mand, en stor ordensmand, punktlig og præcis i sin embedsudførelse, og i sine ivrige bestræbelser for at sætte skolevæsenet godt i gang støttedes han af kongens mange på- og forbud til gunst for pietismens fremgang i folket. Han tog straks på visitatsrejse i det vidtstrakte stift, som da omfattede hele Sjælland og Bornholm. Det er helt utroligt, hvad han kunne overkomme, til tider 2—3 pastorater om dagen. Sin nattesøvn tog han mange gange i kareten, når han kørtes fra en præstegård til en anden i en fjern egn. Ved hans ankomst til en præstegård havde præst, degn og skoleholdere værsgod at møde op med sjæleregistret, en liste over alle sognefolk over seks år, embedsbøgerne og mandtalslisterne over skolebørnene. Alt blev nøje efterset. Visitatsen afholdtes i hovedsognets kirke, hvor menigheden med ungdommen og børnene gav møde. Præstens prædiken påhørtes vågent, degnens sang iagttoges. Skoleholderen var nærmest som en appendiks til det hele, men han måtte være der med sine børn for en overhøring. Der var nåde og unåde fra den høje bisp.

Han roste og rettede, formanede, advarede og vejlede efter behov. Sluttelig noterede han:

Den 17. Juli 1740, Dom.post 5 Trin. visiterede jeg Callundborg. Præsten Peder Paludan, Capellan Ulrich Christian Amundin. Bøgerne efterseete, baade Kaldets og Provstiets. Provsten prædikede over Søndags Evangelium: hæftigt og for længe. Efter Sjæleregisteret skulde der være 505 Ungdom, men mødte ikke nær halvdelen, kunde ey heller faa Rum. De fleste, som mødte, var Scholebørn, og andre børn, men af Tienende og Voxne, paa Kjøbstadsviis ikkun saare faa, og blev af Præsten klaget, at de sielden eller aldrig mødte til Læsning. Blandt Børnene fandtes mange meget smukke og særdeles veloplyste; de faa Voxne meget maadeligen øvede. Den nye Chordegner der paa Stedet vil gjerne gjøre sig Flid, men faar af Magistraten i Steden for Assistance, ikkun Chikaner. Jeg taleder med Magistraten i mindelighed, foruden alt det, som er dem tilskrevet, men jeg venter kun liden Frugt deraf.

Af Aarestrups assistenter eller substitutter nævnes *Rasmus Nielsen Steenhus*, som havde gået i Roskilde skole, han blev degn i Ruds Vedby. Student *Johan Peter Fischer* blev skoleholder i Stedstrup, senere degn, og student *Asmus Boysen Cuurland* forflyttedes til Byskolen. Student *Muhle* kvitterede skolen kort før Aarestrups død i 1763 og foregav, at han også ville kvittere bogen, fordi han havde haft omgang med kordegnens datter, som ventede sig. En sørgelig Casus, siger provsten, der havde ondt af det for de to unge mennesker, begge stille af væsen, og Muhle var en honnet mand, yndet af alle.

Biskoppen havde overanstrengt sig, og efterhånden overlod han visitationerne til sin svigersøn og efterfølger på bispestolen, *Ludvig Harboe*, som ganske gik i svigerfaderens spor:

Den 2. Juni 1751 visiterer i Callundborg; Hr. Peder Paludans Prædiken over act XV, 36 ³⁾ vel udarbejdet. En stor Mængde Ungdom, over 500.

Tienestefolk vare som i Kiøbstæderne gandske slette, og klagede Præsten, at de aldrig mødte i nogen Cathecisation, hvorover de glemte, hvad de havde lært. Ellers en god del af de andre gandske lovlige, og nogle faa meget gode, saa inter andet kunde her fornemmes end at ald Flid her anvendes.

Det fremgik tydeligt nok af visitationerne, at der var megen forsømmelighed i menighederne. Og det stod ilde til med mange præster og degne, der hendrev i gammel slendrian og levede usømmeligt. *Simon Wedseltoft*, Svallerup, der blev provst efter Paludan, skriver, at der ganske vist var nogle gode præster i Arts herred, men de andre ville han hjerteligst tilbede sinds og forstands oplyste øjne, at de måtte komme i betimelig eftertanke. Ejheller kunne nogen af degnene beskyldes for åbenbar forargelse, men heller ikke berømmes for nogen særdeles flittighed. Biskoppen havde mange bryderier over sager fra præster og degne, men også muntre stunder som f. eks., da kordegn Aarestrup i 1757 klagede over, at skoleholderen ved Byskolen havde gået ham i næringen ved at skrive testament⁴⁾ over en afdød borger. Det kaldte degnen, for „malitie mod mig“, da alle, han havde skrevet testament for, havde været „meget fornøjede“.

³⁾ act: acta apostolorum, apostlenes gerninger.

⁴⁾ testament: en skildring af den afdødes levnedsløb, affattet af degnen og ved jordefærd læst fra prædikestolen af præsten.

Degnesædet beklædtes i tre år indtil 1766 af student *Jens Nielsen Saabye*, der byttede embedet med *Hans Lund* i Årby, en fhv. tjener på Lerchenborg, som godsejeren havde gjort til degn. Efter Lunds død i 1776 ville sognepræsten gøre klokkerstillingen til et selvstændigt embede, men da dette mislykkedes, besattes embedet med student *Salomon Thollesen Svella*, der i 21 år havde været skoleholder i Mern. Han var nu en mand nær de 50 år, gammel-dags af tilsnit, brav, værdig, selvgod. Han mødte her med en stor børneflokk, der skulle sættes i vej, så det kneb for ham at få det til at gå rundt, når han skulle holde assistent. Han kom hurtigt på kant med sin første medhjælper, student *Jacob Christian Gandrup*, der i tre år havde tjent Lund, men nu frasagde sig posten og nedsatte sig i byen som informator for adskillige „honette Folks Børn i deres Kristendom, Regning, Skrivning og Sprog samt andre nyttige Videnskaber“, hvorhos han nu og da „lød sig høre af Prædikestolen til Opbyggelse for Tilhørerne“.

Når kordegnen havde flinke og duelige assistenter, kom der gerne en del betalende børn til Korskolon, og assistenterne kunne forøge deres indkomster ved information for velhavende folks børn. Den flittige Gandrup tog de betalende børn med sig, og det blev vanskeligere for Svella at finde en ny assistent. Han bad da biskop *Ludvig Harboe* hjælpe til, så han, som han sagde, kunne få en skikkelig, ædruelig, gammelagtig karl, habil i skrivning og regning, en som kunne synge, havde prøvet verden og kendte sig selv. Han mente, at en karls løn almindeligt lød på 24 rd. årligt foruden kost og kammer. Men tiderne var nu dyrere, og da ingen ansøger meldte sig, antog han en mand, der snart viste sig at være ganske uduelig til tjenesten. Det var måske *Rasmus Fritz*, der underviste privat i skrivning og regning, men næppe havde mening om at katekisere. Svella tog så sin ældre søn, skomagervend i byen, *Tolle Salomonsen Svella* til hjælp. Han var ikke uerfaren i skolehold, da han i syv år havde hjulpet faderen ved skoletjenesten i Mern, så det gik ret godt og kunne have varet længe, hvis ikke præstens smukke stuepige havde fundet på, at han burde have noget pænt at gifte sig på. Så fik han da skoleembedet i Tersløse, og

stuepigen blev skoleholderkone. Det var i 1779, senere blev Tolle degn i Havrebjerg.

Det var gammel skik, at degnen havde ret til de lysestumper, der blev til rest fra alterlysene (Per degn som lysestøber in mente). I Kalundborg måtte degnen skifte sørgelys, når de havde brændt et halvt år. Det kunne blive til pæne stumper, når degnen forstod sig på økonomi. Men nu havde præsten en dag sagt til Tolle, at lysene skulle „brænde uden for Pløre og Pladder, saa længe der var igen af dem“. Det faldt Tolle for brystet, da faderen havde givet ham stumperne som en del af hans løn. Så forelagde han sagen for biskoppen, som igen fik sig en munter stund.

Der var til byen kommet en pensioneret sergent *Søren G. Jørgensen Kiep*, en gammel, gudfrygtig, i levned eksemplarisk, mand, der sammen med sin hustru var vant til at undervise børn, og hvis lyst var at opofre sin øvrige levetid til Guds ords bevogtning og forkyndelse — det kunne i hvert fald præsten indestå for, og så tog Svella ham da til skolen. Men det faldt ikke heldigt ud. Så oprigtig Kiep stillede sig udvortes, så falsk i sin tjeneste opførte han sig. Han kunne ikke regne, og hans skrift var næppe læselig. Sådant anså Svella ham i hans fem måneders læsetid. Den svigagtige sergent lønnedes med 2 rd. 3 mk. månedlig, men da han forsømte skolen for at assistere byskoleholderen, betydede Svella ham, at han kun fik løn i forhold til den tid, han var i Korskolen. „Så blev han vred, og ville ikke tjene mig længere“. Kiep, som senere blev skoleholder i Damsholte, sagde om Svella, at hans karakter og omstændigheder „gjorde mig ked deraf“.

Nu tog Svella sin 19 årige søn, snedkerlærling *Christopher Blume Svella* til hjælp i skolen. Det gik så udmærket, kunne han fortælle biskoppen i sit brev af 28. juli 1781. Hver mandag og tirsdag forestod han selv skolen lige fra morgen til aften, onsdag var han med børnene ved katekisationen i kirken, eftermiddag i skolen. Torsdag i skolen den ganske dag, undtagen den korte tid, skriftemålet varede, da sønnen Christopher, et stille og skikkeligt menneske med lyst til skolegerningen, tilså børnene. Fredag formiddag viedes altid til kirketjenesten, eftermiddag til skolen, lørdag som torsdag. Ingen skoletid forsømtes. Al svig, uordentlighed og ma-

gelighed „er mig modbydelig“, skrev han med henblik på sergenten, som han heldigvis både for børnene og for sig selv var bleven kvit. Siden havde han — „Gud æren“ — og Christopher haft skolen fuld af børn, der aldrig bortvist fra konfirmationen.

Det var nu på en tid, da der var et stort røre om undervisnings- og opdragelsesforholdene. Mange borgere i Kalundborg tog del i røret. Dette bliver nærmere omtalt i det følgende om Byskolen. Svella var selv af den gamle skole, og hans lidet duelige assistenter kunne ikke følge med i kapløbet om at sikre sig de flest betalende børn. Jacob Chr. Gandrup tog først, Byskolen resten af dem, der søgte skolen, og Svella sad tilbage med lutter fattige børn på fri undervisning. De fleste af indvånerne var fattige småkårsfolk, der levede fra hånden i munden og næppe kunne afse ugepenge til deres børns undervisning, og den frie oplæring af børnelærdommen med sin terperi, udenadslæsning og evige katekisering trak ikke børnene til skole, havde heller ikke interesse for forældrene. Det var blevet et stort problem at komme skolegangsforsømmelserne til livs. Iflg. forordningen kunne forældre, der holdt deres børn tilbage fra skolen, straffes med formaninger og irettesættelser, eventuelt offentligt i kirken. De kunne idømmes pengebøder, sættes på vand og brød, ja, de kunne udelukkes fra nadverbordet. Dette var ikke et problem, der først nu dukkede op. Allerede i 1771 havde man drøftet at bruge den sidstnævnte hårde straf, men præsterne i Kalundborgengen, Arts herred, frarådede.

Med dr. teol. *Rasmus Fleischer* havde byen fået en skoleinteresseret sognepræst (1782—99). Han, der havde ord for at være en stor disputator, satte sig straks for at nedkæmpe forsømmelserne. Forældrene af den ringeste og største klasse ville hellere lade deres børn føre et omvankende betlerlevned end sende dem til skole, selvom de fik fri undervisning. Det var frugtesløst at gøre forestillinger til dem, en trodsig kone havde endog rent ud sagt nej, skrev Fleischer til biskop Balle. Det nyttede ikke at idømme dem bøder, for de vidste, at intet kan fratages dem, som intet har. Han henstillede da til biskoppen at give magistraten magt og ordre til at bruge andre straffemidler som f. eks. at bære den span-

ske kappe, sættes i gabestokken, gå med fidelen⁵⁾ o.s.v. Det ville batte mere end præstens påmindelser! Fleischer skønnede, at byens skoler ikke kunne rumme de skolesøgende børn, endnu mindre når gadens flokke af børn kom til, og foreslog derfor at oprette en tredie skole for byen, hvilket kunne gøres, når fattigkassen afgav 6 rd. årligt til en skoleholder for at undervise de fattige børn frit. Han fandt det endvidere betimeligt, at der valgtes 2 mænd for at hjælpe ham at føre tilsyn med skolegangen og holde øje med de isvanggående uordener.

I forbindelse med fornævnte skrivelse androg præsten og kapellanen om hjælp til at komme uvæsenet til livs, så børnene kunne få den fornødne kundskab om religionens sandheder og pligter, og kancelliet beordrede derefter, at straffebestemmelserne i forordning af 23. januar 1739 ville være at iagttage. Men da kancelliets ordre ikke virkede på magistraten, satte Fleischer stiftamtmanden i arbejde for at bringe den til „med den verdslige Arm at understøtte den gejstliges“.

Skolernes personaleforhold ændredes. Gandrups skole holdt op, da han i 1781 blev skoleholder i Svinninge, Christopher Svella forlod Korskolen året efter for at overtage Løve skole, også By-skolen skiftede snart leder. Fleischers forslag om en tredie skole blev nu aktuelt og iværksattes i mindelighed. Svella isoleredes helt med sin lille fattigskole, mens hans nye påtvungne assistent, *Henrik Clausen Rauberg*, brugtes som leder i en afdeling af byskolen.

I 1785 gæstede biskop *Nicolaj Edinger Balle* for første gang som visitator Kalundborg by:

Med større Færdighed og Indsigt, end man er vant til at træffe i Købstæderne, vidste denne Ungdom at gjøre Rede for sin Tro. Skolebørnene har ret udmærket sig. Sognepræsten Magister Fleischer er en lærd Mand og især en god latinsk Philolog. Han har Satyren i sin magt, naar han vil bruge den. Hvilket dog ikke nu er hans Lyst. Han er just ikke de bedste

⁵⁾ *Den spanske kappe*: en tønne med et hul til at stikke hovedet igennem, påklæbet en seddel om synderens forseelse, at bære til skam og skændsel gennem byens gader. *Gabestok*: en pæl med halsjern, hvori synderen sluttes for at udstilles på torvet, foran kirken eller offentlige pladser. *Fidel*: et redskab af træ med en ræverumpe og bjælde i enden, som spændes om synderens hals og hænder og bæres offentligt til skue.

Gaver paa en Prædikestol forlenede, men hvad han taler, er grundigt, vel igennemtænkt og lærerigt. Den nye Kapellan Hr. Suhr var endnu ikke ankommet.

Efter Raubergs forflyttelse til byskolen, var *Knud Jensen Lindberg* skoleassistent et par måneder, men derefter sikrede skolestyret ved *Rasmus Fleischer* og borgmester *Peder Leerager* sig en akkord om assistentpladsen, som ansøgte af student *Laurits Henrik Fugl*. Skolestyret tilbød at give bidrag til Fugls lønning på følgende vilkår: 1) Svella lønner Fugl med 20 rd., 2) giver ham fri bolig i skolehuset, lys og seng og ved sin pige lader hans seng rede og holde huset rent, 3) fri tvæt hos degnen, 4) Fugl skal have skolepenge fra de formuende forældres børn, som kan ventes at søge skolen under en dueligere skoleholder, nu søges den kun af fattige børn, 5) der skal gå et lige antal fattige børn med fri undervisning i begge byens 2 skoler, 6) de seks børn, der synger i kirken og opholdes af bøssen, bliver, for så vidt sangen angår, under degnens myndighed, men de behøver ikke at møde på skrifte dage, når degnen selv har helbred dertil, 7) adskillige gode familier vil give Fugl fri kost, men frokost samt tevand morgen og eftermiddag giver degnen ham, 8) Fugl skal have de fire rd., som fattiggassen giver til ildebrand, samt hvad tørv eller brænde, som forældrene giver, og skal derfor holde skolen varm, 9) Fugl fritages for at betale ekstraskat⁶⁾. Endvidere lovede de høje herrer, at Fugl kunne vente flere fordele, hvis han svarede til deres forventning. — Svella fandt vilkårene antagelige, men ytrede om punkt 6: „Det vil blive mig rabatteret i mit Levebrød“ (8. dec. 1787).

Kordegnsens årlige indkomster ansloges nu til 230 rd. Kordrengegene bistod ham som forhen under gudstjenesten og ved kirkelige handlinger, og de gik efter fordums skik fra hus til hus med deres bøsser, sang og takkede med latinske ord, som jo egentlig var dem fremmed. Bøssepengene — også fra en kirkebøsse og en husbøsse, som gik rundt under måltidet ved gæstebud — brugtes til drenge-

⁶⁾ Ekstraskat: en kopskat, der opkrævedes 1762—1812 iflg. forordning af 23. sept. 1762, udstedt for at sætte landet i krigsmæssig stand, da den russiske kejser i 1762 havde beredt sig til at ødelægge vort land. Skatten lød på 8 sk. for hver person (hoved, tysk Kopf) over 12 år, fattige folk over 16 år. Skoleholderne på landet betalte ikke ekstraskat.

nes sorte klæder og deres fattige hjems underhold. „De sorte drenge“ kaldte man dem.

Det var nu nærmest kun pro forma, at assistenten var degnens underordnede i skolen; i kirken måtte han naturligvis stå til rådighed. Bestemmelsen om, at der skulle gå lige mange fattige børn i hver af skolerne, var en betydelig lettelse for den aldrende kordegn. Han holdt selv skole, men assistenten fik anvist skolestue et andet sted i byen, idet de andre 2 skoler indgik i en helhed med 2 afdelinger.

For at give sit bidrag til oplysningens fremme holdt biskop Balle herefter sine skolevisitatser i selve skolehuset. Og han havde præmiebøger med, som han uddelte til fattige børn. Han visiterede i 1790:

Magister Fleischer holdt en grundig og vel udarbejdet Prædiken, men uden Liv, da hans Gaver er maadelige. Ejheller katekiserer han paa bedste Maade. Den residerende Kapellan Suhr kat. færdigt med stor Flid. Kordegn Svella er en smuk Mand og synger vel. Ungdommen havde god, antagelig Kundskab. Man forstod, hvad der var læst. Ogsaa vidste man noget af den bibelske Historie og havde lært Salmer. Borgmesteren fremtraadte og svarede paa Borgerskabets vegne, at inter var at klage over lærerne (5: Præsterne og Degnen). Kirken er i skikkelig Stand — I Korskolen havde jeg megen Fornøjelse af Børnenes ferme og muntre Svar. Deres kundskab var lys og klar. De læste ypperlig i bog. Noget havde de lært af den bibelske Historie og kunde smukke Salmer. De skrev og regnede. 14 Bøger uddeltes. Kordegn Svella, tillige Skoleholder, underviser særdeles vel og katekiserer meget godt.

Byfolkene var meget interesserede i nogle filantropers bestræbelser for at indrette arbejdsanstalter, hvis opgave var at opøve ungdommen i praktiske håndelag for derved at afvæne den fra betleri og unoder. Børnene skulle yderligere opmuntres ved at erholde et vist udbytte af deres udførte arbejde, og man mente, at anstalterne ville være et godt middel til afhjælpning af de fattiges kår. I begyndelsen af firserne indrettedes her en sådan arbejdsskole med støtte af byens formuende familier og med anden støtte.

Der ombares i kirken sædvanligvis tre tavler⁷⁾, af hvilke kor-

⁷⁾ *tavle*: en lille kasse med håndtag, nogle steder brugte man en pung på enden af en stang, som degnen stak ind til menigheden i stolene.

deggen altid selv gik med den største for kirken. Men nu var der kommet en fjerde tavle til fordel for „Den etablerede Vindskibeholds Skole“, som Svella til at begynde med lod sin assistent ombære, men han fandt det naturligt, at den, som forestod instituttet og nød privat- og kongelig understøttelse (100 rd.), selv gik med tavlen. Fleischer betragtede det som en degnepligt at ombære tavler, også den nye, som gik ved aftensang, og den kom netop Svellas fattige og flittige skolebørn tilgode. Svella lod sagen gå til biskoppens afgørelse, som imidlertid ikke foreligger.

Efter at Fugl i 1790 var overflyttet til Byskolen, havde kordegnen endnu følgende pro forma skoleassistenter: *Peter Ringsted*, fh. elev i Helsingør latinske skole, forflyttet til Rye skole i 1795, dernæst *Jens Høy*, der forfremmedes til Byskolen, og sluttelig *Jens Paludan Svella*, f. i Tersløse skole 1780, som i 1815 blev skolelærer i Tømmerup. For den gamle kordegn tog det meget af:

„Mine Øjnes Dumhed, mit Brysts Svækkelse og alle mine Kræfters Aftagelse forbyder mig at være paa Færde som tilforn“, skriver han den 31. Januar 1795 til Biskoppen. „Endnu passer jeg Skolearbejdet saavel som Kirken, endskønt jeg har en Assistent, men jeg har Lyst at være med, saalænge jeg formaar det... Jeg har taget en Stue i mit eget Hus at holde Skole udi, saa det Skolehus lagt til Degneembedet som dansk Skole i Steden for den latinske, er saavidt fri, men i samme har min Assistent sit Logi, som det stedse har været i mine Formænds Tid..., det trues nu at fratages mig“.

I november 1800 nedbrændte skolehusets indretning, de massive, tykke mure stod, så indretningen kunne fornyes.

Der afholdtes bispevisitats i 1803:

Sognepræst Hr. Dr. Schydt prædikede over Ebræerbrevet I, I, smukt, ordentligt og omhyggeligt. Han katekiserede meget godt. Den residerende Kapellan Hr. Holst katekiserer meget godt og messer vel. Ungdommen i Almindelighed ferm. Man havde læst baade Lærebog og Katekismus med Forstand og svarede deraf med Færdighed. Ogsaa vidste man noget af den bibelske Historie. Man havde lært Salmer og læste for det meste vel i Bog. Der svarede af Borgmesteren, at ej noget var at klage. Men at Skolevæsenet trængte til Forbedring. Jeg erfarede dog siden, at han aldrig har været i Skolen, ligesom han ej heller indfandt sig der, da jeg næste Dag visiterede i Skolen og fandt saa god Fremgang som hidtil i nogen Skole, hvor der ikke Seminarist har været at opnaa. Embedsbogen findes i Orden. Kordegn Svella, en gammel Mand, synger skikkelig. Orglet er usselt, giver

mangehaande Mislyd. — I Korskolen fandtes en Del Børn. Mange af dem gjorde god Rede for Lærebogen med Eftertanke. De havde ogsaa læst Katekismus med Forstand. Nogle vidste adskilligt af den bibelske Historie. De læste tydeligen og vel i Bøg og havde lært Salmer. Men i Regning og Skrivning behøves videre Fremgang. Jeg uddelte 26 Bøger. Kordegn og Skoleholder Svella, som har været tro og flittig, arbejder endnu med Lyst og katekiserer ganske godt. Han har sin Sonnesøn til Assistent.

Endelig i 1805 tilbød Svella at takke af mod en årlig pension på 200 rd. af embedet. Sognepræsten *Jonas Collin* (1804—14) foreslog, at han fortsatte som degn og som en gammel, af menigheden elsket mand beholdt alle degnekaldets indkomster, mens han afgav de 200 rd. til skoleholderen. Ved res. af 5. oktober 1805 entledigedes han imidlertid på sit fremsatte tilbud, og ved res. af 18. januar 1806 konstitueredes *Lars Kragh* som kordegn og skoleholder i hans sted. Han fungerede også i klokkertjenesten, var bange for, at denne blev ham frataget, men kaldedes senere, vistnok 1809, til det samlede embede. Han var tidligere i 12 år lærer ved Vor Frelsers Sogns Pigeskole og ved søndagsskolen.

Kalundborg skolevæsens udvikling forklares videre nedenstående.

II. Byskolen

Kalundborg fik en god skolebygning, da borgmester *Niels Nielsen Siersted*, formentlig på sit dødsleje, ved gavebrev af 4. jan. 1795 skænkede sin ejendomsgård, opført af murtavl med tegltag, beliggende på den nordre side af Cordilgade, til et skolehus for fattige og andre byens børn.

Borgerne viste deres anerkendelse af den smukke gave ved yderligere at betænke skolen, og der var ikke få af dem, der havde tjent sig godt op ved handel med udlandet. Byens nye borgmester, *Thomas Jensen*, gav den 11. jan. s.å. 100 slettedalere, for hvilke der købtes et jordstrykke i byens Nyvang, der pålagdes en årlig afgift, stor 4 rd., som „den danske Skoleholder skal til Michaeli nyde imod at undervise 3 fattige Børn, de to udi deres Katekismus og Lærebog, og den tredie i Regnen og Skriven, saa længe den ved Skolen forbliver, at den derefter kan tjene en ærlig Mand

for sit Brød“. Nyvangsjorden var på $3\frac{1}{2}$ tdr. land (2 ha) og købtes for 166 rd. 4 mk. Konsumptionsforvalter *Niels Bech* gav 50 sld. i 1747, borgmester *Hans Ottosen Langemach* og hustru i 1756 til fire fattige børns fri skolegang 400 rd., borgmester *Otto Jens Langemach* 50 rd. i 1761. Kong Frederik den Fjerde skænkede en arv, stor 74 rd. 29 sk., som var hjemfalden til kongen fra en af byens borgere, der ingen arvinger efterlod sig. Pengene brugtes i 1720 til en påkrævet forbedring af skolehuset. I 1809 legerede justitsråd *Chr. Schmidt* 1000 rd. til skolen, men Kelleklinte skole skulle nyde halvdelen af de årlige renter.

Skolehuset lå med front til gaden. Et gammelt, lerklinet baghus ud til Rugberg var temmelig forfaldent, og da det ikke vedligeholdtes, stod det øde i 1706, da *Dodo Larsen* fik det til nedbrydning imod, at han ud til vejen ved Rugbjerg satte et stengærde og anvendte „lidet af det gamle Tømmer, som af bemeldte Hus tjenlig er, det øvrige Skolehus til Nytte og Forbedring, velvise Magistrat til Fornøjelse samt paagrænsende Naboer til desto bedre Fred og Indhegn“. Det øvrige måtte *Dodo* betale 12 rd. for; han mente, det næppe var halvdelen værd.

Det bestemtes, at skolen skulle bestyres af magistraten, som fik kaldsretten, men skoleholderen skulle have duelighedsattest fra sognepræsten, før kaldsbrev skreves. Hans løn og skolehusets vedligeholdelse udredes af de fattiges kasse.

Da skolehuset snart viste sig at være for lille til børneantallet, fandt „den meget veltalende“ sognepræst *Ejler Hansen Hagerup* (1715—27) i forening med magistraten det for højst nødvendigt ikke alene at lade tilbygge 6 bind = 5 fag nyt hus, men også at reparere det gamle, nu ret brøstfældige hus, „paa det fattige Børn hvilke ellers forhen af Mangel paa gode Lærere, saavel Plads at sidde paa, holdtes fra Skolen, og i dets Sted blev vant til Ørkesløshed og anden Uskik“, ... kunne blive underviste i „deres Kristendom samt til gudelig Skik og anden vedbørlig Optugtelse blive fremmet og befordret.“

Ejler Hagerup „befattede“ da en formaning og anmodning, dateret 5. juni 1716, til byens indvånere om at give deres bidrag dertil, og magistraten lod en tegningsliste ombære ved bedeman-

den *Jens Pedersen Riiber*. Listen modtoges vel. Kommerceraad *Frederik Albert Kløcher* tegnede sig for 10 rd., *Ejler Hagerup* for 5, kapellan *Hans Ammundin* 2, borgmester *Lorents Brasch* 2, rådmænd *Bagge Laugesen Roed* 4, rådmænd *Verndren* 4, amtskriver *Godske* 10, apoteker *Fischer* 2, *Buchard van der Burgh* 2, byfoged *Friis* 2, byskriver *Flor* 2 rd. Andre bidrag var 1 rd. 4 mk., 2 mk., 1 mk., 8 sk., 4 sk., ialt af 32 mænd. Mindst gav *Christen Jørgensen*, men „denne Skomagere Bidrag behøver ikke at være det dårligste“. Tilsammen 75 rd. 4 mk. 12sk. Et par år efter afslørede præsten, at *Bagge Laugesen Roed*, nu borgmester, ifølge *Lorents Braschs* dødsbo havde nydt sit bidrag „udi de 74 rd. Hans Majestæt havde skænket til Skolen“, thi af de fattiges fordring i boet burde hellere henlægges noget til de fattiges skolebørn.

Forandringen af skolehuset synes først at være sket i 1720. Det gamle forhus med forstue, skolestue og bolig for skoleholderen anvendtes herefter til lejlighed for denne; der blev forstue, dagligstue, sovekammer og køkken. Det nye tilbyggede sidehus i vest, 5 fag fyrrebindingsværk, murtavl, teglhængt, indrettedes til skolestue og et 2 fags hus i nord til locum. I 1801 var sprøjtehuset forbundet med skolen.

Det oplyses i 1717, at 24 fattige børn i et par år havde haft fri skolegang og lære. Skoleholderens navne kendes ikke, før *Rasmus Jensen Bech* beskikkedes i 1730. Han var ustuderet, men dog særdeles gudfrygtig, skikkelig og bekvem til embedet, bevidnede provst *Peder Paludan* ved hans afrejse til Rørby degnekald i 1745, „ham kender alle for sin ærlige, uskyldige, flittige og ustraffelige Omgang i sit Embede iblandt os“. Han var kaldet til Rørby af general *Christian Lerche*, der i 1742 oprettede *Lerchenborg* gods af *Østrupgaard* og 8 gårde af *Østrup* og efterhånden købte hele *Kalundborg* amt med 7 herregårde og 13 kirker, skoler og degneboliger.

Tre mænd synede skolehuset, før fattigforstander *Laurits Mogens* modtog det ledige embede efter *Bech*. Hele huset havde taget skade af regndryp fra det hullede tag, ydervæggene taget skade af tagdryp undtagen under luden (et udbygget tag), så godt som alle ruder var ituslåede eller revnede, og alle steder

behøvedes spækning og kalkning. Der måtte 200 stkr. tagsten og 4 tønder (ca. 6 hl.) kalk til at bøde på elendigheden. Stengærdet nederst i gården var næsten nedrevet, og gærdet ud til Rugberg trængte til reparation med sten, tørv og staver. Inventaret bestod af 6 lange skoleborde og 8 lange bænke på pæle nedrammede i lergulvet, et gammelt løst bord, hvis fod var i stykker, en vindovn af årstal 1698 og ej flere ovne i de andre stuer, 2 hylder, 2 rækker og en nagelfast retterbænk⁸⁾. — Det kan her bemærkes, at det ikke var ualmindeligt, at en skoleholder selv lejede eller ejede en kakkellovn.

Forinden Laurits Mogensens i 1753 p. gr. af alderdom og à parte forretninger trak sig tilbage fra skolen til fordel for student *Asmus Boyesen Cuurland*, afgav han en fortegnelse over de 14 fattige børn, som provst Paludan efter Rasmus Bechs forflyttelse havde anvist paa borgmester Thomas Jensens legat. Mogensens oplyste tillige, at skolens visse indkomster bestod af 1) Thomas Jensens legat, nu forbedret til 5 rd., 2) Niels Bechs gave 50 rd., hvoraf årligt 1 rd. 4 mk. samt de årlige forundte tørvepenge, 2 rd., ialt 8 rd. 4 mk.

Bestallingen til Cuurland udstedtes af borgmester *Jens Hager* og rådmand *Mouritz Høeberg*. Den lød:

1) Han skal undervise alle de børn, de fattige iberegnet, der melder sig, også af garnisonen, der opholder sig i Cordilgaden, Sankt Jørgensbjerg eller og på den østre side af Skibbrogade eller Møllerstræde, give fri undervisning til de fattige, der anvises af sognepresten, 2) skal grundig undervise i Luthers katekismus og dens forklaring, lette sig efter enhvers begreb, nøje iagttage, om det kan læses udenad. Ligeledes ved skrive- og regnekunsten habiliterer sine disciple, så det i fremtiden kan komme dem til nytte. Hvis nogen findes villige til at informeres i latin og tysk, skal han og undervise dem. 3) Læsningen for de unge skal han hver dag med bøn og Guds påkaldelse begynde og fuldende som det, der skal velsigne hans arbejde på de unge og tillige opmuntre dem at kende den Guds nåde, hvorved de bliver oplærte til salighed. 4) I levnet skal han således opføre sig, at han kan svare til den lærdom, han ved Guds bistand skal indprente de unge, og som en lærer især nøje iagttage Frelserens ord: Math. 18, v. 6, således, som han for Gud og os vil være anstændig. 5) Da utidig hidsighed og uden grund forudfattet mening i henseende til børn er højest skadelig, farlig og tillige strafværdig,

⁸⁾ *retterbænk*: et langt bord i køkkenet, hvorpå maden anrettes.

så forbydes strictissemé (∴ strengt) skoleholderen sådan omgang under hans forretnings forlis, men derimod recommanderes ham sagtmodighed og tålmodighed, dog at han ej ser igennem fingre med skarnagtige og maliciøse gerninger samt tillige straffer på en lempelig måde en hos børnene altfor højlig negligence (∴ uvilje), alt på sådan måde, som kan tjene de unge og ikke gøre dem fortrødne, dorske eller halsstarrige. 6) Som præsterne besværer sig over ungdommens negligence i at søge katekisationerne i kirken, hvorved de kunne lære at kende såvel skoleholderens flid som børnenes genie og villie til at lære, så forbindes skoleholderen til, at han såvel søndag som og onsdag enten selv, eller om han vil holde en lærer under sig, skal med de børn, han har lært Luthers Katekismus udenad at møde de sædvanlige tider i kirkerne⁹⁾, da de derved i deres kristendom desbedre kan vorde oplyste, og bør skoleholderen i henseende til søndagen, da børnene ej går i skole, derom tale med forældrene, at de hos ham kan møde, for at gå i kirken, hvortil det ingenlunde, når de vil betragte deres børns alvorlige vel-færd, har noget at modsige. 7) Han skal hver måned levere sognepresten en akkurat fortegnelse over forsømmelser, om det er børnenes eller forældrenes skyld.

Når sådant iagttages, nyder A. B. Cuurland a) til beboelse det danske skolehus med inventarium, hvilket han i lige stand fra sig leverer og til dets reparation nyder årligt af byen hos kæmneren 3 rd. b) Legatrenter og torvepenge (se foran), c) den sædvanlige ugentlige skoleløn af hvert barn for læsning 2 sk., af de, som lærer at skrive, 4 sk., og af de, som lærer at regne samr tysk og latin, 6 rd., uberegnet hvad han ellers af andet enten med forældrene kan være akkorderet eller ham godvilligt tillægge (24. sept. 1753).

Skolehuset synedes derefter af rådmænd, byfoged *Høeberg*, *Jeppe Tømmermand* og *Philip Hartmand*. Der befandtes 8 fag til gaden og 5 fag til gården med brønd i gården og brøndværk, alt sat i god stand, uden brøstfældighed, gjort af *Mogensen*. Inventaret som foran skrevet med tillæg af 7 blækhorn og et uglebræt¹⁰⁾.

Efter 20 års tjeneste ved Byskolen blev Cuurland degn i Refsnæs, og *Peter Christian Ivarsen*, f. 1722, beskikkedes i hans sted. Ivarsen var gift, men konen rejste i 1753 til sin slægt i Norge. De havde sammen tre døtre, nu alle voksne. Han kom ud for en meget generende beskyldning, da kvindemennesket *Mette Marie Jørgensdatter* under dåben i kirken den 14. marts 1777 udlagde

⁹⁾ kirkerne: Vor Frue og Sankt Olai.

¹⁰⁾ uglebræt: en klods, der som straf länkedes især til skoledrenge.

ham som fader til sit udenfor ægteskab fødte barn. Hun anklagede ham for byretten, men her tilbød Ivarsen at aflægge ed på sin uskyldighed. Han frifandtes da for hendes beskyldning, der ikke skulle blive til forklejning for hans gode navn og rygte, når han aflagde sin benægtelsesed. Han aflagde eden for en provsteret i kirkens sakristi torsdag den 22. august s. a., efter at han af sognepræsten og kapellanen alvorligt var bleven advaret og formanet at vogte sig for mened. Sagen gik til Højesteret, som kendte for ret: Bytingsdommen bør ved magt at stande (6. april 1780).

Det blev ikke helt let for Ivarsen at ryste sladderens beskyldning af sig, men sognepræsten *Rasmus Fleischer* tog sig så varmt af hans sag, at biskop Balle interesseredes, og i juni 1783 kunne bispen meddele præsten, at Ivarsen var kaldet til Terslev degneembede. „Endnu har jeg aldrig set et Menneske græde af Glæde“, gensvarede Fleischer, „men dette for mig henrykkende Syn forskaffede Deres Højærværdigheds Brev mig. Den gamle Skoleholder Ivarsen flød hen i Graad, da jeg tilkendegav ham dette Brevs Indhold og fik ham til at tro det“.

Pietismen, følelsens religion, var med sin skole kørt uhjælpelig fast, stivnet i tørre teorier. Nye pædagogiske grundsætninger for undervisning og opdragelse dannede skole i udlandet og førtes hertil. Snart gennemkritiseredes den gamle skole for dens tankeløse, uvidende åndløshed. Særligt måtte den nye biskop *Nicolaj Edinger Balle* stå for skud, men han holdt urokkeligt fast på de gamle læreformer. Der var ingen grund til at beskyldte almuen for barbarisk vankundighed, folkets oplysning bestod ikke i tomme ord, som opregnes udenad, hævdede han. Under sine visitationer så Balle dog nok, at der var et og andet, som skolen burde tage op på timeplanen, i hvert fald, hvor skoleholderen magtede det. Skrivning, regning,, bibelsk historie og salmer lærte udenad, efterlyste han.

Hårdest gik rationalisterne den tilvante læremåde imod. Det bevægelige hjerte er en alt for upålidelig vejleder, nej, forstanden eller den sunde fornuft (ratio) tager ikke fejl. Tingene, begreberne skal anskueligt forklares, forstanden opøves. En anden

åndsretning kaldtes filantropismen. Filantroperne eller menneskevennerne forkastede ikke så stærkt hjertets ret til at tale med. Deres store tanke var at hjælpe almuefolket ud af dets usle, forkuede tilværelse, bort fra lediggang og betleri. Skoleundervisningen skulle være letfattelig, mild og nyttig, børnenes håndelag trænes. De indrettede spindeskoler og arbejdsskoler, anlagde fabrikker, præmierede dygtigt arbejde. Så gode mænd som broderparret, greverne *Chr. D. Reventlow* til Christianssæde og *Johan Ludvig Reventlow* til Brahe Trolleborg taltes med i filantropernes skare, også velhavende kalundborgere holdt til der. Den fornævnte vindskibeligheds — eller arbejdsskole vidner derom.

Kalundborg havde et meget stort antal af fattige børn, der drev om på gaden, betlede og holdt sig borte fra skolen. Det er foranstående omtalt, hvorledes sognepræsten *Rasmus Fleischer* tænkte sig at dæmme op derfor, og herredsprovsten *David Kreiberg* af Rørby istemte hans nødråb:

„Gode Raad er vist dyre der, hvor Ungdommen forsømmes enten formedlst en antaget Skoleholders Vankundighed eller formedlst et Herskabs grænseløse, idelige og umaadelige Hoverier. Naar der daglig tilsiges 4 å 5 Bud fra hver Gaard paa Godset, kan Bønderne umuligt undvære deres Børn og sende dem i Skole, endog de allermindste af 5 å 6 Aars Alderen maa hjælpe Forældrene eller Hoveriet saasom at age Gødning ud, at hente Staver, Vand, Grus, Ler, at køre Plov... Jeg tror sikkert, og det ikke uden Grund, at Kammerherre Lerche har et godt Hjerte og både frygter og elsker Gud, saa hverken Dispoti eller Ugudelighed er Aarsagen, hvorfor han ved bare Hoverier ødelægger sine Bønder og forhindrer deres Børn fra at komme til Christum. Men!! Han er indtaget af den mening, at den sjællandske Bonde af Naturen er saa dorsk, doven og efterladen, at han aldrig kan drives nok til Arbejde. Hans Hensigt med det strenge Hoveri er altsaa at omdanne sine trøvne, nølvurne og lade Bønder til muntre, hurtige og virksomme Lemmer af Staten... Det er ikke Forældrene, men Herskabet, item Forpagter og Forvalter, der holder Børn og Tyende fra den nødvendige Undervisning i Skolerne“.

Skolestyret ønskede nu en studeret assistent, helst en karl, der kunne informere i latin og læse privat for pæne folks børn. *Fleischer* mente, at en gift skoleholder måske kunne opnå en indkomst af 150 rd., hvis hans hustru påtog sig at undervise i håndgerning. Den ugifte student *Laurits Jacob Møller* modtog

skolen, men den svindsottige mand holdt ikke til arbejdet med dens 73 børn, og godsejer G. F. Lerche gav ham så Årby degnekald. Han efterfulgtes af *Hans Jørgen Schou* 1784—87, som klagede over, at han med kone og fem børn samt en fattig brodersøn ikke kunne få sit nøjsomste underhold. Byens skoleforfatning slog ikke til til mere end een skoleholders ophold. De andre måtte forsømme skolen for at skaffe sig biindtægter. Han kunne vel have 64 rigsdaler om året, når han medregnede nytårgave fra nogle få børn. I fast løn havde han 12 rd. 8 sk., i katekisationspenge 4 rd., ugepengene gav sjældent over 8 mk. Han førte regnskab for en borger, og kunne måske skrabe ialt ca. 84 rd. sammen om året til at leve for. Schou blev degn i Refsnæs.

Den meget flittige *Henrik Clausen Rauberg*, fh. Korskolens, forstod bedre at klare sig. Han tjente kun 32 rd. ved skolen, men udgjorde sig over 200 rd., hvormed han underholdt sin kone og deres mange børn særdeles pænt. Han var en kirkeværge for byen, man næppe nogensinde fandt mage til, udtalte Fleischer ved hans afgang i 1790 til Finderup degnekald, hvortil efterfølgeren *Laurits Henrik Fugl*, fh. Korskolens, 10 år senere fulgte ham.

Visitatsen 1790: I Byskolen overhørte jeg Børnene med ligesaa stor Fornøjelse (se Korskolens). De kunde herlig gøre Rede for Mening og Indhold af Religionens Lærdomme. Boglæsningen var skøn. Noget vidste de af den bibelske Historie og havde lært Salmer. De skrev og noget. 16 Bøger blev uddelt. Skoleholder Fugl underviser og katekiserer med Forstand.

For at opmuntre til huslig flid og vindskibelighed stiftede borgerne den 26. marts 1792 „Det patriotiske Selskab“ for Kalundborg med borgmester *Thomas Eichel Bartholin* som forstander. Medlemsbidraget var 2 rd., nogle gav 4 rd. I april 1795 henvendte forstanderen sig til biskop Balle for at få lov til at pryde medlemslisten med hans navn. Bispen måtte selv bestemme sit kontingent. Bartholin forklarede bispen, hvorledes selskabet allerede havde gjort meget til opmuntring af huslig flid og vindskibelighed. Det støttede byens arbejdsanstalt, der søgte at hæmme betleriet og at gøre lediggang ligeså foragtelig som lastefuld.

„Det patriotiske Selskab“ virkede med en lang række af præ-

mier, flest mellem 5 og 10 rd., som uddeltes 1) til de dygtigste bindere af fiskegarn, derunder drivgarn, 2) til fiskere for fangst af torsk, flyndere, makrel, hvidling o. lign., 3) til laksfiskeri og sælhundefangst, 4) til hjemmespindere af det fineste hørgarn, 5) til forfærdigelse af hjemmegjorte tøjer, 6) til møbelarbejde, der viser kunst og nyttig indretning, 7) for forfærdigelse af pundlæder (Ϸ: sålelæder) og anlæg af en bærke-hestemølle, 8) for handsker, nær randerske og odensiske i kvalitet, af selvtilberedt skind, 9) for de bedste piske, i kvalitet nær de russiske, 10) for de fattigste forældre i byen, som bringer deres børn til at lære håndarbejde i arbejdsanstalten, nemlig en præmie til den flittigste, og som tillige har søgt aftenskole hos Fugl, 5 rd., og for den næstefter 3 rd., 11) til ålefiskeri med vod i Kalundborg fjord for fangst af de bekendte refs-næsske ål, eventuelt med tillæg af den Bernstorfske Medaille, som var udsat af prokurator Amby i København til fiskeriets opkomst, 12) for de bedste hatte, der kommer nærmest efter hattemager Schulkes i København, 13) for flettearbejde af kurvefadinger og klædekurve, dække- og tekurve, 14) for børster som kar-, klædebørster, gulvskrupper, 15) for vaskede, tørrede og blegede linnedklude.

I fem år indtil 1804 var *Niels Schydt* stedets sognepræst, en uligevægtig natur, der havde store økonomiske vanskeligheder at kæmpe med og formodentlig af den grund byttede embede med *Jonas Collin* af Væggerløse, som var endnu mere moden til flyttelse, idet 14 sognemænd i 14 punkter havde anklaget ham for embedsforsømmelse af forskellig art. I september 1802 klagede Schydt til bispemanden over, at skoleholder *Jens Høy*, der fra 1. januar 1800 var flyttet fra Korskolens skole hertil, ikke sørgede for, at der kom mindst 12 af de ældste børn i skole, når han selv ville katekisere over lærebogen i skolestuen. Høy fandt, at præsten hellere burde se på skrivebøgerne, lære børnene geografi etc., selv om religion var det vigtigste fag, og mente, at Schydt ingen ret havde til at holde katekisation i skolen, iøvrigt mødte kun få børn, sidst kun 3. Det generede præsten meget, at Høy under katekisationen satte sig hen og bogstaverede højt med abc-børnene. Kapellan *Jacob Hersleb Holst* erklærede i sagen, at han agtede Høy som en

duelig lærer, der holdt børnene til orden, flid og renlighed, og at børnenes stilfærdige optræden vidnede om den ærbødighed, de følte for deres lærer. Imidlertid resolveredes, at Høy havde at udvise lydighed mod sin præst.

En talrig Ungdom var forsamlet ved Visitationen i 1803: Den største Del svarede fermt efter Lærebogen med god Forstand. Man havde smukt og rigtigt Begreb om Katekismi Indhold. Ogsaa vidste man adskilligt af den bibelske Historie. Bøglæsning var god. De fleste regner og skriver meget vel. Ligeledes havde de lært Salmer. Jeg uddelte 37 bøger. Skoleholder Høy er duelig og flittig. Han katekiserer saare godt.

Den fortrykte præst soledede sig i bispens smukke udtalelse om hans præstegerning, jfr. Korskolens visitats, og hans beundring for Balle fik mæle i et brev af 1. april 1804: „...har i Dag givet mig den Frihed ved Daaben at kalde min nyfødte, syvende Søn med det hæderlige Navn Nicolaj Edinger Balle“.

Straks efter kordegn Svellas entledigelse tog præsten *Jonas Collin* fat på at forbedre købstadens skolevæsen. Det residerende kapellani var ved reskript af 29. juli 1803 blevet nedlagt netop med en sådan forbedring for øje, men kapellan *Jacob Hersleb Holst* (1800—1814) sad endnu i embedet, så hans forflyttelse måtte jo afventes. Den eneste udvej til en forbedring var da, mente Collin, at man gjorde det gamle kordegne- og skoleholderembede så tiltrækkende for dygtige seminarieuddannede lærere, at de gerne ville til Kalundborg. Til den ende tænkte han sig at lægge organisttjenesten til embedet. Den gamle organist *Forster*, der ligesom hans forgængere tillige var stadsmusikant, ønskede netop at afgå. Organistlønnen var ca. 70—80 rd. årligt. Collin havde på hånden en meget habil mand i seminarist *Erland Berg* af Tølløse, der gerne ville hertil og brændte af lyst til at virke i skole og kirke. Han kunne ret godt tale og skrive tysk, og da Collin pønsede på at lade indrette en spindeskole, ville Bergs kone være særdeles velskikket som spindemoder.

En følge af oplysningsmændenes stærke krav om en bedre skole blev, at „Den store Skolekommission“ af 1789 fik sit ønske opfyldt om en særlig uddannelsesanstalt for vordende skolelærere, idet landets første seminarium i 1791 indrettedes på Blågård,

nær København. I 1794 oprettede greve *Johan Ludvig Reventlow* et seminarium ved Brahe Trolleborg. Men foreløbig kunne efterspørgselen efter seminarister naturligvis langt fra dækkes, da såre få var uddannet.

Den gamle biskop Balle var kørt træt, og den nye biskop *Münter* kom den 8. september 1808 på visitats:

Præsten Jonas Collin vel bekendt. Hans Rygte er ikke blevet bedre. Man beskylder ham for slemme Ting, men han skal passe godt paa sit Embeds Forretninger. Kapellanen Holst, fra København. Magelig og som det lader til aldeles underkuet af Collin, som gerne vil af med ham. Kirken er en prægtig Bygning... Orglet er aldeles fordærvet og ubrugbart. Det bliver nødvendigt at købe eller bygge et nyt, naar vi faar Fred

Skolevæsenet er i en ynkelig Forfatning. Interims Kordegn, Klokker Kragh, er et ganske dueligt Subjekt. Han underviser i den publicke Fattigskole, hvis sædvanlige Antal er 24 Børn. Hans Søster holder Skole for Pigebørn med Syning, Strikning, Brodering om Formiddagen. Han selv giver Undervisning om Eftermiddagen. Han bor til Leje, da Skolehuset — hvori forrige Latinskoles Rektor boede, en elendig Kasse — er taget til Ammunition og Krudt. — Byens Skole: Læreren hedder Høy. Det gaar efter den gamle Slendrian; han synes ikke at kunne begribe, hvor urigtigt det er at lære Børn at læse i Lærebogen (5: Balles lærebog). I Skolen var 40 Børn. Skolegangen forsømmes meget. Collin angiver de skolepligtige Børn at være 180—200. Klagerne over Mangel paa ordentlig Undervisning er almindelige. Amtsforvalter Hee, som har mange Børn, ved ikke, hvad han skal gøre med sine. Skolen har ingen Bøger. Der er ingen Penge. Ingen Instruks for Skolemesteren. Collin klagede over, at hans Erindringer ikke havde udrettet noget. Skolefondet bestaar i de 5000 Dalere af den latinske Skole, som betales til Slagelse Hospital, og af Kapellaniets Indkomster, da Kalundborg Kapellani er et af dem, der er mestmet til at vorde nedlagte. Det har en god Tiende, og ved Offer og Accidentser kan Kapellanen vel bringe det til 1000 Rd. — Fattighuset er smukt bygget, lyst og rent, indrettet til 24 fattige, som fødes paa Byens Bekostning. Det har Fattigkapitaler, som staar under Stiftsovrigheden. De fattige faar dels Penge, dels Føde, dels begge Dele. Deres Antal i Byen er henved 80. Fondets og Indvaanernes frivillige Bidrag bringer Pengene tilveje ...

(Citatet er ovenstående afbrudt af en længere forklaring om kirkens oprindelse, arkitektur og vedligeholdelse og her i slutningen af mange ord om kirkens økonomi samt om dr. Schyds fallitbo og et par meget rosende ord om byfoged Fuglede).

Byskolens tvedeling synes nu helt at være afsluttet, da der intet foreligger om, at Lars Kragh forpligtedes til at holde assi-

stent, så skolevæsenets ynkelighed var iøjnefaldende. Her må tages i betragtning, at alvorlige ulykker ramte vort fædreland i mangfoldige år efter århundredskiftet. Og Jonas Collin besad ikke den nødvendige agtelse og tillid til at sætte alt på sin rette plads. Hans huslige forhold var slette. Hustruen forlod ham, og i begyndelsen af 1813 afskedigedes han uden forudgående ansøgning. I hans sted sattes nordmanden *Andreas Bonnevie*, men da vi ved fredsslutningen (krigen 1807—14) mistede Norge, modtog han præstekald i Kongsberg. Den nye sognepræst *Vitus Bering Rørdam* satte liv i bestræbelserne for en fornyelse af skoleindretningerne. Dette støttedes af bestemmelserne i skoleloven af 1814 og ved kapellan Holsts forflyttelse s. a., men hindredes så stærkt efter statsbankerotten i 1813, at midlerne ikke strakte til at opfylde skolelovens krav.

Byskolen havde kun plads til 30—40 børn, og dens indretning befandtes nu ikke lovmæssig, skolehuset var forfaldent, og byens skolepligtige børn talte nær 300. Lovmæssige boliger for lærerne fattedes. Man drøftede at købe den afgåede pastor Holsts gård nr. 35 i vestbyen til lærerboliger og at købe forrige apoteker A. L. Schwinges gård til skolebygning — borgmesteren ville ellers mene, at de to gamle skolehuse fremdeles var velegnede til skoleundervisningen, men det var da helt hen i vejret, og nu havde man efter den nye skolelov en skolekommission, hvis ord ikke kunne overhøres.

For at få gang i sagerne lejede kommissionen midlertidigt et værelse i Schwinges gård til en skolestue for Lars Kraghs undervisning og fremsatte et forslag om indretning af to borgerskoler: 1) En fjerdedel af Schwinges gård købes, 2) fri undervisning i begge skoler, 3) et pigeinstitut, der i nogle år havde været ledet af hr. *Brandt*, anses som realskole for byen, idet skolepengene bestemmes af kommunen, 4) hvis disse skoler ikke slår til, kan kommissionen antage endnu en lærer og leje en skolestue til, 5) til hver skole leveres 3 favne (6,7 rm) brænde, 6) lønninger: Høy 600 rd., kordegnen for skolegerning 100 rd. — Man anskaffede straks skolebøger for 150 rd. samt borde og bænke for 147 rd. 5 mk. Forskellige andre udgifter beløb sig til 102 rd. 1 mk., brændsel

150 rd., ialt skulle nu bruges 1250 rd. Da man imidlertid bragte i erfaring, at en underlærers løn ikke måtte overstige 200 rd., nedsattes Høys løn derefter; for en løn af 600 rd. kunne man få en førstelærer.

Kancelliet bifaldt forslaget, og mandag den 17. april 1815 begyndte Lars Kragh i den lejede skolestue. Månedsdagen efter visiterede Bisen:

Hr. Rørdam prædikede over Eccl. XII, 1¹¹): Tænk paa din Skaber i din Ungdom — hvor vigtigt det er for Ungdommen at kende Gud og gøre hans Villie — meget godt og passende. Af Ungdommen var henved Halvparten til Stede, den var bedre, end jeg havde ventet, kunde dog svare. Men Bog- og Salmelæsning var forsomt for en betydelig Del. Dog var blandt disse enkelte konfirmerede uden for Kalundborg. Collin havde næsten ingen Konfirmander, i det mindste traf jeg paa ingen. Holsts Konfirmander var ikke slette, de fleste kunne læse.

Borgerskolen har i Høy en ganske duelig Lærer, men han har langt flere, end han kan overkomme. Jeg fandt Boglæsning mg, Skrivning g+. Kan ikke Kalligrafi, hvilket jeg ogsaa gjorde opmærksom paa og tilraadede kobberstukne Forskrifter. Hovedregning ret god, Religionsundervisning mg, Forstandsøvelser endnu ikke indførte.

Derpaa besøgte jeg den nye Borgerskoles Bygning, hvor en Del af Brandts Institut var samlet. Det er beregnet paa at brillere. Brandt har ingen Talent til at katekisere eller udvikle Begreber. Der er Partier mod ham. Men nogle Mænd tog, da jeg gjorde nogle Anmærkninger, Ordet og roste ham gevaltig. Boglæsning var ganske god. Jeg hørte et Par i fransk Læsning, som gik an, Skrivning ret god, men ikke kalligrafisk. Tegning: saa godt som ingen Ting, Blomster, etc. Religion efter Campe¹²). Udenadslæsning. Muligt er det dog, at Brandt endnu kan lære noget. Jeg bad om at indføre den almindelige befalede Lærebog (γ: Balles) og raadede Brandt at bruge Holms Oplysninger. Naturkundskab var med det bedste.

Biskoppen supplerede sine udtalelser med en beklagelse af, at han ikke kunne fatte nogen bestemt mening om ungdommens oplysning, da så mange udeblev. Han har åbenbart haft pålæg

¹¹) *Ecclesiastes*: Salomons Prædikerens bog.

¹²) Den tyske skolemand og pædagogiske forfatter *Joachim Heinrich Campe* stiftede den filantropiske skole i sit hjemland. Hans lærebøger i religion og moral brugtes i højere skoler og ved privat undervisning, men mødte stærk modstand af biskop Balle og mænd af den gamle skole. Af hans børnebøger er *Robinson Crusoe* mest kendt her i landet. Den er en Robinsonade, γ: en efterligning af englænderen *Daniel Defoes* roman af samme navn.

om at konstatere tilstanden efter Jonas Collins og kapellan Holsts lade færden og læren forud. Han krævede forsømmelserne mulktterede i henhold til forordningen. Og han roste Rørdam for, at han havde fornyet menighedens lyst til Guds ord og mere iver for skolevæsenet. Derefter fortsatte han:

Efter min Visitats i Kirken fremstilledes den endnu uorganiserede Børnerskole til Overhørelse. Jeg var ret tilfreds med den duelige Lærers Flid, især og med Hensyn til det store Antal af skolepligtige Børn, han (Kragh) har at undervise. Jeg anbefaler Forstandsøvelsens Indførelse og egentlig Skonskrivning og haaber, at den Skole snarest muligt vil modtage den anordnede Organisation.

[Orgelet i Kirken ønskes nyt istandsat. Piberne er der. Men Vindladen mangler. Det skal staa i et Rum, som er $\frac{1}{4}$ af, hvad det burde indtage. Organisten skal selv have Skyld i Orgelets Fordærvelse. Men er det og sandt?]

Antallet af skolepligtige børn var så stort, at man måtte tænke på en tredie borgerskole. Kragh havde ved efterårseksamen 1815 70 børn i øverste, 44 i nederste klasse, Høy 88 børn i 2 klasser. Børnene undervistes jo nu efter den nye lov skiftevis hveranden eller hver halve dag. Der undervistes i boglæsning, religion, bibelsk historie, skrivning samt tavle- og hovedregning. Underofficer Bynting læste midlertidigt med småbørnene.

III. Borgerskolen

Endelig forelagde sognepræst Rørdam den 5. marts 1816 et forslag til skolevæsenets bedst mulige organisation under de nuværende økonomiske forhold. Schwinges gård købtes til skole, skøde af 3. september 1816. Og da alt var beredt, indviedes skolen den 20. juni s. a. ved tale af amtsprovst Severin Varthoe¹³⁾ og en sang under musik afsjungen. Indvånerne var ved bekendtgørelse og ved to af borgerskolens disciple indbudne. Mandag den 1. juli påbegyndtes undervisningen i den nye borgerskole. Som skolens tredie lærer antoges seminarist Isachsen fra Brahe Trolleborg Seminarium. Bynting frasagdes, men tilkendegaves kommissionens fulde tilfredshed for hans udviste flid og orden og til-

¹³⁾ Varthoes tale er aftrykt i Dansk Minerva III a 1816, p. 168—82.

stodes 10 mk. månedlig forhøjelse af hans månedsgage på 25 rd. fra han sansættelsesdag. Bynting slog sig derpå ned i byen som privat hjælpeskolelærer.

I stedet for den meget dygtige Isachsen, der i april 1817 modtog greve Reventlows tilbud om ansættelse på Brahe Trolleborg gods, tiltrådte seminarist *Hans Nielsen*, f. 1797, fra Brahe Trolleborg seminarium. I juli samme år oprettedes en håndgernings-skole for borgerskolens piger. Man aftalte med Brandts kone, at hun for 10 rd. pr. barn — så mange, hun kunne overkomme på en gang — skulle oplære børnene 3 timer daglig i syning, strikning og skræddersyning, og hun måtte nyde særlig betaling af de piger, der ønskedes opøvet i brodering og „andre Fruentimmer-metoder“. Opsigelse $\frac{1}{4}$ år.

Ved kongelig resolution overdroges det gamle byskolehus til Jens Høy for 300 rd., rentefri i hans levetid imod at give afkald på fribolig. Lars Kragh købte kapellanboligen og gav ved pantebrev af 16. marts 1819 den gejstlige stiftsenkekasse pant i boligen for 1000 rd. sølv. Samtidigt krævede borgerskabet, at der skulle ansættes en ordineret kateket til at være førstelærer ved borgerskolen og medhjælper for sognepræsten. Men nu var det højeste dyrtid!

Den 26. september 1823 visiterede Münster igen:

Den retskafne og virksomme Lærers (Rørdams) Flid har faaet velsignede Virkninger. Inter fandt jeg at dadle. Ungdommen havde gjort meget god Fremgang i Kundskab. Gud give Velsignelse til, at den ogsaa maa være virksom i deres hele Liv og lønne Hr. Rørdams Bestræbelser med de skønneste Frugter! — Efter min Visitats i Kalundborg Kirke fremstilledes Borgerskolens Børn (160) til Overhøring. Jeg glædede mig meget ved den Fremgang, Børnene havde gjort i de Kundskaber, i hvilke de undervises, og takker den brave Lærer for den anvendte Flid. — Jeg besøgte derpaa den indbyrdes Undervisningsskole (90), hvis Lokale er fortrinlig vel indrettet. Jeg fandt i denne den behørig Orden og havde alene at erindre, at Hjælperne maa tilholdes til Opmærksomhed, da jeg fandt een, som ikke agtede paa, at flere Børn læste et og samme ord og urigtigt. Skolen er meget stor og smuk. Lokalet for den indbyrdes Undervisning overordentlig godt. Kragh og Nielsen forestaar den. — Hr. Rørdam prædikede over Apocal. 2, 10¹⁴): Vær tro indtil Døden, ret godt. Han er noget forlegen i sin Katekisation, men det gik dog vel med Katekisationen. Embedsbøgerne i Orden.

¹⁴) *Apocalypse*: Johannes' Åbenbaring.

Har selv ogsaa en Bog, hvori han lader Degnen indføre Temaet for sine Prædikener, den samme, hvori Katekisationerne noteres. Han lovede mig at anskaffe en anden for Prædikenerne alene.

Det Reiersenske fond tilbød i 1825 at give 400 rd. som bidrag til en arbejdsskoles indretning efter den indbyrdes undervisning. Bestyrelsen afslog af økonomiske grunde, men foreslog den sat i forbindelse med håndgerningsskolen. Resultatet blev, at Jens Høy foruden sin toklassede indbyrdes undervisningsskole også blev leder af en håndgerningsskole efter samme undervisningsmetode, men denne fik til huse i arbejdsskolen og støttedes af fondet. Formodentlig undervistes børnene af Høys kone. De nød fri linned til deres syning. — Madam Brandt havde ca. 20 elever i håndgerning, men man fandt snart, at det blev for dyrt at bekoste brændsel til det store værelse på borgerskolen. Hun burde henlægge undervisningen til Brandts pigeinstitut, der syntes at gå godt; det var i 1828. Året efter, da en fjerdelærer ansattes, måtte skolen flytte ud.

Den indbyrdes undervisning indførtes i 1820erne overalt i skolerne. På landet dreves den for alle børnealdre, i købstaden for de mindre børn. Den nød *Frederik den Sjettes* yndest og nåde, og regeringen uddelte rundhåndet de nødvendige undervisningsmidler: Signalpiber, pegepinde og tabeller, hvilke sidste bestod af papskiver paatrykt lærestoffet. Læreren sidder ved sit kateder med sin dirigerende fløjte og passer på, at maskineriet går, som det skal. Børnene deles i hold og føres hen til de tabeller, der passer til deres lærestade. Her er det et af børnene, hjælperen for holdet, der underviser med sin pegepind. Den går op og ned. „Læseskolen“ (læsetimerne) har 80 tabeller, begyndende med de små bogstaver, så tostavellesord..., store bogstaver..., indtil den 80. tabel sikrer børnene læsefærdighed. Regneskolen har 120 tabeller... Der spørges ikke, forklares intet, bejles ikke til barnets omtanke, gøres ikke forsøg på at levendegøre ordene, sætningerne. Rationalismen havnede som fordem pietismen i grøften, i åndløshed. Forstand og følelse, hoved og hjerte, må stå hinanden bi i undervisningens og opdragelsens tjeneste, om lykkeligt udfald kan ventes.

Man kunne mene, at rationalisterne ville lempe på oplæringen i religion — kristendom var dem jo i det væsentlige fremmed — men det være såre langt fra. Katekisationerne knirkede om muligt endnu skarpere. Før var det Pontoppidans, nu Balles lærebog, for Pontoppidans, nu rationalimens salmebog, der var genstand for indpiskning og udenadslæren. Religion er nyttig, den styrker moralen, indså rationalisterne. Den voksne ungdoms udeblivelse fra katekisationerne skal straffes med mulktninger, siger Fr. Münter, jfr. visitatsen 1815. Skolebørnene afvises fra konfirmationen, hvis de ikke er vel optrænet i religionens læresætninger; det gik ud over fattige tjenestebørn, der holdtes meget fra skolen, og svagt begavede børn, som måtte forsømme de andre skolefag for at vinde med. Det virker forstemmende, men er karakteristisk for den rationalistiske biskop Münter, at han ofte i sine visitatsudtalelser i følsomme, svulmende, fromme ord lyser Guds velsignelse over en præst og hans gerning, der finder nåde for hans øjne.

Kalundborgegnens — Arts og Løve herreders — lærere trænedes i den indbyrdes undervisnings teknik i Rørby skole, hvis lærer *Carl Christian Hammer* var dygtigt oplært på normalskolen for indbyrdes undervisning i København. Et kursus hos Hammer varede normalt 7 dage, og deltagerne nød 2 mk. daglig i diæt- penge samt fri befordring fra og til lærestedet. Også gymnastik, der fra 1822 krævedes optaget på enhver skoles timeplan, kunne indøves i Rørby. Den gik på militærisk vis. Man havde klatre- og springredskaber, træsabler, hænge- og svømmeseler; svømning lagde man megen vægt på.

Efter kordegn *Kraghs* død den 5. september 1827, da pengeforholdene lå i et roligere leje, dristede kommissionen sig til at indgive forslag om en nyordning af byens skolevæsen. Det godkendtes af kancelliet den 31. december s. a.: 1) Andenlæreren (Hans Nielsen) lønnes med degneindkomsterne plus 100 rd. af skolekassen, 2) en ordineret kateket som førstelærer med 300 rd., 3 favne brænde, en kos græsning og 3 højtidsofferdage, 3) Jens Høy med 250 rd. i betragtning af hans lange tro tjeneste, men ved vakance nedsættes lønnen til 200 rd. Fri bolig til dem alle 3. En af lærerne skal fungere som organist. Der var 240 skolebørn.

Skolebygningen havde fra 1816 tre lyse, rummelige skolestuer samt lærerbolig til kateketen.

Den nidkære pastor *Vitus Bering Rørdam* havde i fem år givet tysk undervisning i skolen, nu påtog han sig tre dages ugentlig undervisning i øverste klasse, indtil kateketen kom. Endelig havde han nået sit mål for skolen, og han havde endnu den glæde at se kronen sat på sit værk, da han den 30. april 1828 forestillede den beskikkede kateket *Johan Frederik Holst* på borgerskolen. Han formanede børnene til lydighed, orden og agtpågivenhed for kateketens undervisning, da han ville stræbe at foredrage dem om den sande Jesu lære til kundskab og eftertanke. Næppe et halvt år efter — 14. september — afgik *Vitus Bering Rørdam* ved døden. Han mindedes som den, der havde grundlagt borgerskolen i 1816 og „siden med Omhu og Nidkærhed havde vaaget over denne spæde Plante“.

Fra sommeren 1829 ansattes *Niels Christian Nielsen*, der nylig tog lærereksamen fra Jonstrup, i tredielærerembedet, mens *Jens Høy* overlodes den indbyrdes undervisning med de mindre børn. *Holst* forflyttedes i 1831 til Ølsted præstekald og afløstes af *Christian Frederik Kragerup*, der 1838 blev kapellan i Kolding, derefter var *Morten Peter Hansen* kateket her til 1848.

Endnu skal gives et referat af biskop *Jacob Peter Mynsters* visitatsudtalleter af 1838:

Sognepræsten *Immanuel Friis* (hvis eftermæle ellers lyder: „En god Taler, værdig, godmodig, fredselskende“) talte ret skikkelige, gudfrygtige ord, men foredraget var utydeligt og plebejisk. Fattig- eller almueskolen var året for udskilt fra borgerskolen, havde sin egen skolebygning og 83 skolebørn. Læreren, organist *Niels Chr. Nielsen* er duelig, katekiserer godt, men noget konfus og synes noget vindig. (Ved bispens visitats 1847 karakteriseres han „er en udmærket lærer“). Han har gymnastik ved begge skolerne. Skolen lider under de fattige børns forsømmelser. Øverste klasse: Boglæsning kun mådelig, skrivning og religion mg, hovedregning g?. Indbyrdes undervisning gik meget mådeligt, bihjælperne uovede og uopmærksomme, og det hele uordentligt. I denne klasse var læsning nogenlunde +, skrivning g, gymnastik g.

Borgerskolen har 128 børn i 2 realklasser samt skolens ældste og yngste klasse. Pastor *Friis* underviser 3 timer ugentligt i engelsk, mg. Kateketen *M. P. Hansen*, nylig tiltrådt, uøvet (1847: „en meget duelig og ferm lærer“). Religion g?, retskrivning og dansk grammatik ngl., historie kun begyndt.

Kordeg'n Hans Nielsen er særdeles duelig og har gode kundskaber, geografi, naturlære og skrivning mg, regning ug, tegning kun lidet, men fornuftigt, g. — Jens Høy er ret duelig, meget tro og brav (1847: „75 år gammel... til Brug ret brav“), læsning mg, skrivning g, indbyrdes undervisning er ikke indført, men læsning og skrivning i nederste klasse mg. Gymnastik mg.

K I L D E R

Rigsarkivet: Generalkirkeinspektørets Visitatsberetninger, Skolekommissionen af 1789. Folketællinger.

Landsarkivet: Bispearkivets „Indkomne Sager“ fra Arts og Skippinge herreder. Kirkebøger. Kalundborg Raadstuearkiv. Kalundborg Skolekommissions Forhandlingsprotokol. Bispevisitatser. Svallerup Sognearkiv. Brandtaxationer.

Trykt: Hofmanns og Schacks fundationer. A. Petersens „Sjællands Stifts Degnehistorie“. Wibergs Præstehistorie. Algreen-Ussings „Efterretninger fra Kalundborg“. Traps Danmark., Bjørn Kornerup: J. P. Mynsters Visitatser.